

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

СИДОРАК АНДРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 248.1

**ПРОБЛЕМА БОГОПІЗНАННЯ В БОГОСЛОВСЬКІЙ СПАДЩИНІ
АРХИМАНДРИТА СОФРОНІЯ САХАРОВА**

Спеціальність 09.00.14 – богослов'я

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі богослов'я Українського католицького університету Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

кандидат філософських наук,
доктор богослов'я, доцент

**ЖУКОВСЬКИЙ Віктор
Васильович,**

доцент кафедри богослов'я
Українського католицького
університету

Офіційні опоненти:

доктор філософських наук, доцент

**ГОРОХОЛІНСЬКА Ірина
Володимирівна,**

доцент кафедри філософії та
культурології Чернівецького
національного університету імені Юрія
Федьковича;

кандидат філософських наук,
викладач

ЛЕВЧЕНКО Тетяна Григорівна,
викладач Ірпінського державного
коледжу економіки та права

Захист відбудеться 23 квітня 2021 року о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.21 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ–30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ–30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 23 березня 2021 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. Б. Остащук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Постмодерний світ – серйозний виклик для автентичного розуміння християнської духовної спадщини. Особливо це стосується тих вимірів життя християн, які пов’язані з вершинами їхнього містичного досвіду. Розмаїття культур, ідей, богословських і духовних традицій, з одного боку, ставлять нові питання перед суспільством та Церквою, а з другого – створюють новочасні можливості для інтерпретацій людиною ХХІ ст. глибинного контексту життя й формування християнської аскетичної традиції. Одним із найяскравіших представників цієї традиції був архимандрит Софроній Сахаров (1896–1993), якого Константинопольська Православна Церква 27 листопада 2019 р. зарахувала до лику святих. Преподобний Софроній Афонський прожив довге життя, здобув колосальний духовний досвід і зумів його передати у своїх творах. Осягнувши вершин містичного життя, він реально досвідчив те, про що пишуть численні християнські святі й подвижники впродовж усієї історії Церкви.

Проблема богопізнання у богословській думці о. Софронія займає центральне місце, про що свідчить назва його головного твору – «Бачити Бога так як Він Є». Ця тема ще не досліджена ґрунтовно ні у світовому, ні в українському науково-богословському контексті. Тому важливо й актуально для сучасної християнської богословської думки дослідити досвід духовного життя і богоспілкування святого ХХ ст., осмислити оригінальний внесок архимандрита Софронія Сахарова в розвиток сучасної східнохристиянської богословської думки й духовності.

Проблема співвідношення ідеалів безособового Абсолюту, деперсоналізованого людського буття з одного боку та ідеалів персоніфікованого Бога й безмежної цінності людської особи з другого все ще існує в нашому суспільстві. Ми можемо споглядати протистояння цих світоглядних позицій. Його виявом може бути внутрішній конфлікт внаслідок розповсюдження різноманітних практик нехристиянського містичного Сходу в середовищі європейських країн, які великою мірою були сформовані християнськими ідеалами, де людська особистість – безмежно цінна, як цінними є саме особові стосунки між людиною-особою та Особою-Богом. Суть же таких новітніх практик полягає у відмовленні від усіх виявів людського «я» та «злиття» того, що залишається внаслідок такої практики з безособовим Абсолютом. Важливість цього дослідження полягає в тому, що Софроній Сахаров мав рідкісний досвід містичного життя як у контексті імперсональної містики нехристиянського Сходу, так і аскетично-містичного християнського життя. Саме тому його апологія християнського духовного життя в світі з пантеїстичноподібними ідеалами особливо цінна.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснено в межах науково-дослідної роботи кафедри богослов’я філософсько-богословського факультету Українського католицького університету, що передбачає наукові дослідження ідентичності східнохристиянського патристичного богослов’я загалом і пов’язаної з цим духовної та богословської спадщини Східних Церков ХХ ст. зокрема. Це охоплює також вивчення богословської думки провідних богословів ХХ ст. Водночас воно відповідає

програмам догматичних і патристичних дисциплін кафедри богослов'я, а саме: «Східнохристиянська духовність», «Христологія», «Сотеріологія» «Тринітарне богослов'я (Пневматологія)», «Отці Церкви», «Богословська антропологія», «Православне богослов'я ХХ ст.: головні тенденції, напрями, персоналії».

Мета дослідження – комплексне дослідження, аналіз і системне представлення розуміння богопізнання архимандритом Софронієм Сахаровим.

Відповідно до поставленої мети, визначаються такі основні **дослідницькі завдання**:

- простежити й визначити головні переломні моменти в ранніх духовних і богословських пошуках архимандрита Софронія Сахарова;
- виявити та визначити головні впливи святоотцівської спадщини на формування богословської думки архимандрита;
- розкрити головні екзистенційно-богословські пошуки старця Силуана, духовний досвід якого мав неабиякий вплив на формування богослов'я Софронія Сахарова;
- визначити головні онтологічні передумови формування вчення про богопізнання в богословській думці о. Софронія;
- розкрити структурні основи й динаміку розвитку процесу богопізнання в духовно-богословській спадщині архимандрита.

Об'єкт дослідження – це духовно-богословська спадщина Софронія Сахарова.

Предмет – вчення про богопізнання в богословській думці архимандрита Софронія.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Під час роботи над темою застосовано комплексний підхід, який дав змогу досягнути логічної завершеності як окремих аспектів, так і цілого дисертаційного дослідження. З урахуванням особливості об'єкта дослідження та сформульованої мети обрано такі методи: патристично-богословський аналіз, який передбачає богословську реконструкцію та інтерпретацію вчення про богопізнання в богословській думці архимандрита Софронія Сахарова; герменевтичний підхід, призначений для інтерпретації і розкриття змісту текстів Софронія Сахарова; порівняльний метод, що дозволяє співставити підходи Отців Церкви і богословів, які були значимими у формуванні богословської візії о. Софронія з його концепцією богопізнання.

Загальною методологічною основою для дисертаційної роботи стали праці таких богословів: Миколи Сахарова, Захарії Захару, Рафаїла Нойки, Бориса Бобринського, Сергія Булгакова, Павла Євдокимова, Йоана Зізіуласа, Ленки Карфікової, Володимира Лоського, Йоана Мейендорфа, Юстина Поповича, Георгія Флоровського, Томаша Шпідліка, Христоса Яннараса, Єлени Герасим, Олександра Гуревича, Георгія Завершинського.

Наукова новизна дослідження дисертаційної роботи полягає в тому, що вперше в українській богословській думці здійснено комплексний критичний аналіз текстів архимандрита Софронія Сахарова і зроблено спробу системного й різностороннього осмислення його вчення про богопізнання.

Суттєві наукові результати дослідження, що становлять новизну дисертаційної роботи, виносяться на захист і є конкретизовані в таких положеннях:

Вперше:

– проаналізовано джерельну основу дослідження, визначено та проаналізовано головні твори Софронія Сахарова, монографії і найважливіші статті, які стосуються його богослов'я. Виявлено проблему систематизації духовного досвіду архимандрита Софронія. Доведено, що причина її криється у самій структурі реальності духовного досвіду старця;

– комплексно проаналізовано головні впливи святоотцівської спадщини на формування богословської думки архимандрита і доведено вплив ідей: єдиної людської природи та розуміння людини як образу й подоби Бога Григорія Ніського, осягнення благодаті Серафима Саровського, Божественного світла Симеона Нового Богослова, абсолютної досконалості як «сходження за завісу» Максима Ісповідника. Доведено головну роль у впливі на Софронія Сахарова постаті Силуана Афонського, який тривалий час був його духівником і живим прикладом реалізації святоотцівських ідеалів. З'ясовано, що Силуан – «найбільше явище», свідком якого був Софроній Сахаров, прикладом молитви за Адама – єдиної людини Григорія Ніського, іконою-іпостассю, з якої о. Софроній «малював» таємницю людської іпостасі – одного з найважливіших понять своєї богословської думки;

– визначено головні онтологічні передумови формування вчення про богопізнання в богословській думці о. Софронія і доведено, що богопізнання для Сахарова можливе лише у тріадологічній перспективі, де христологічний вимір пріоритетний. Відкрито роль засвоєння свідомості Христа як шляху обоження, яке починається з віри в божество Ісуса, і приводить до вершини – Гетсиманської свідомості Христа. Доказано визначальну роль кенозису для процесу богопізнання. Виявлено та проаналізовано кенотичну модель Софронія Сахарова у вигляді перевернутої піраміди, де на вершині – Христос. Що ближче людина до Христа, то більшого умаління вона зазнає. Відкрита важливість пневматологічного виміру, завдяки якому стає можливим виявлення інтуїції як важливого знаряддя богопізнання. Наголошено, що пневматологічний наголос у Софронія Сахарова – це наслідок впливу старця Силуана, для якого він був визначальним. Розглянуто антропологічну проблематику Софронія Сахарова і виявлено, що вона була інтеграційною віссю його вчення про богопізнання, проблему якого він розглядав крізь призму персонального буття, оскільки лише подібне може пізнавати подібне. Доказано, що персоналістичний підхід в антропології Софронія Сахарова закорінений у ранньому екзистенційному пережитті цінності людської особовості. Цінність іпостасного начала була відкрита спочатку щодо Триіпостасного Бога і лише опісля перенесена на людину як образ та подобу Тройці. Ісус Христос – ідеал людської іпостасності, зразок для наслідування. Мета буття людини як іпостасі – воіпастизування цілої людської природи і буття в любові з іншими людськими іпостасями, на зразок буття Божих іпостасей у Божій природі;

– розкрито структурні основи й динаміку розвитку процесу богопізнання в духовно-богословській спадщині архимандрита і доведено, що проблема богопізнання займає центральне місце його духовного шляху та богословлення. Виявлено три важливі етапи богопізнання – вияв Божої ініціативи, аскетично-молитовна відповідь людини, переосмислення та поглиблення духовного розуміння.

Доведено виняткове значення Божого слова та віри, яка є наслідком Його сприйняття. Для Софронія Сахарова вона – перший крок і пережиття на шляху до богопізнання, одночасно і сила-енергія, яка сходить від Бога, й інтуїція людського духу, що виходить за межі дискурсивного роздумування. Виявлено явище «богословсько-трансцендентного перевороту» в пізнанні Бога, яке здійснює о. Софроній. Первинними визначаються не категорії ума, а категорії, які відкриває Бог. Людина не просто за допомогою категорій ума форматує реальність у своїй свідомості, а саме категорії, які дає людині Бог, – визначальний чинник у побудові реальності пізнання Бога;

– проаналізовано інтерпретацію о. Софронієм загально-людського й філософсько-богословського фундаменту пізнання Бога, і доведено існування вертикальної та горизонтальної площини фундаменту. Перша пов'язана з феноменом богоявлення людині в історичному зрізі, а друга – з явищем акумуляції загальноцерковного буттєвого досвіду пізнання Бога-Тройці. Розглянуто розуміння Софронієм Сахаровим гносеологічної складової тривалого історичного процесу богоявлення і виявлено його основні етапи, найважливіші з яких – богоявлення Мойсеєві, де вперше людству Бог відкрився як особа та прихід Ісуса Христа, що уможливило повноцінні персонально-буттєві відносини людини з Богом, які були неможливими у старозавітну епоху;

– виявлено визначальне значення для Софронія Сахарова настанови персональної відкритості перед реальністю, яка повстає перед свідомістю у процесі богопізнання, якою би вона не була. Визначено внутрішні й зовнішні критерії оцінки правдивості пізнання Бога. Доведено, що внутрішніми ознаками правдивого пізнання Бога для архимандрита є екзистенційне почуття контрастної якісної відмінності досвіду богопізнання від будь-якого емпіричного досвіду (реальність свідком якої стає людина перевершує здатність її уяви та розумового конструювання), глибоке пережиття присутності Божої благодаті, любов до ворогів і віра в божество Ісуса Христа. Зовнішні критерії, за допомогою яких верифікується досвід пізнання Бога, – Святе Письмо, аскетичні писання святих та жива людина – свідок подібного досвіду;

– розкрито спосіб вирішення Софронієм Сахаровим проблеми співвідношення віри й розуму і доказано, що його багатовимірне розуміння богослов'я – як академічного, як змісту молитви і як стану – привели до комплексного підходу в її вирішенні – лише разом віра й розум дають повноцінне богопізнання. Уточнено, що продовженням такого підходу є наголошення на важливості феномена, який архимандрит називає «догматичною свідомістю». Її формування здійснюється протягом довгих років важкої духовної праці та довершується лише після десятиліть праведного життя;

– розглянуто переосмислення Софронієм Сахаровим імперсональної містики нехристиянського Сходу, прихильником якої на ранніх етапах духовних пошуків він був, і виявлено, що практикування такої аскетичності приводить до переконання в існування автономного божественного начала в людині, що веде до тенденції самообоження, а це – ознака падіння, а не досконалості. Уточнено, що Софроній Сахаров не лише вказував на небезпеки пантеїстичноподібної духовності, а й

змінював сенс понять, які їй притаманні. Зокрема, значення «космічної свідомості» пов'язував не з безособовим божественним началом у людині, а містичним досвідом любові до творіння, що дарується у молитві завдяки відкупленню Ісуса Христа.

Уточнено:

– значення вчення про богопізнання архимандрита Софронія Сахарова для розуміння особливостей тріадологічно-антропологічного персоналізму неопатристичної богословської думки ХХ ст.

Набуло подальшого розвитку:

– дослідження головних переломних моментів у ранніх духовних і богословських пошуках архимандрита Софронія Сахарова. Проаналізовано його особистий персонально-екзистенційний досвід вічності, з її негативною та позитивною сторонами. Представлено шлях формування і вирішення Сергієм Сахаровим проблеми співвідношення пантеїстичної безособової містики нехристиянського Сходу та персоналістичного християнського містицизму. Виявлено, що глибоке екзистенційне пережиття заповіді Христа щодо любові Бога і ближнього стало початком формування вчення про богопізнання. Доведено, що шлях формування богословлення преподобного Софронія – це особова духовна історія пошуків істини, починаючи від прагнення вийти за межі видимого в образотворчому мистецтві, через пошук правди в імперсональній містиці нехристиянського Сходу до виявлення глибинної істини про цінність особи в осягненні Троїчної божественної любові;

– вивчення головних екзистенційно-богословських пошуків старця Силуана, духовний досвід якого мав неабиякий вплив на формування богослов'я Софронія Сахарова. Відкрито, що пережиття аду та надії на Боже милосердя було тим, що об'єднувало духовний досвід Сахарова й Силуана та стало причиною їхнього близького духовного спілкування. Доведено виняткове значення феномена Божественного смирення, свідомість якого передав Христос Силуану під час явління на вечірній службі;

– богословське осмислення неопатристичної богословської гносеології у світлі сучасних філософських і богословських викликів.

Теоретичне значення дисертації. Висновки дисертаційного дослідження сприяють кращому розумінню онтологічної глибини християнського богослов'я та автентики східнохристиянської духовності у ХХ ст. Містичне життя закорінене в догматах про Особи Пресвятої Тройці, любов Бога Отця, викупну роль жертви Ісуса Христа, благодать Святого Духа, яка сходить унаслідок цієї жертви, правду про людську іпостась і можливість богоспілкування – всі ці виміри християнського правила віри й молитви стали головним шляхом живого богословлення, про який свідчить своїм життям о. Софроній. Вони зовсім не подібні до тих пропозицій імперсональної пантеїстичної містики, про яку часто можна чути в наш час і з якою зустрівся у духовних пошуках архимандрит.

Практичне значення дослідження. Це дослідження може стати основою як для апології і популяризування глибинної християнської духовності, так і для міждисциплінарних досліджень християнського містичного життя порівняно з іншими виявами глибинних пошуків людського духу. Крім того, результати

дослідження будуть корисними як у формуванні дисциплін, пов'язаних із вивченням православної богословської думки ХХ ст., так і для подальших досліджень сучасного православного богослов'я.

Особистий внесок здобувача. У ході праці над дисертаційним дослідженням були системно опрацьовані всі доступні на час написання тексту Софронія Сахарова. Також зібрані та проаналізовані всі доступні свідчення життя і творчості архимандрита Софронія.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення дослідження виголошені на дев'яти конференціях: VII Міжнародній науково-практичній конференції «Релігія і фундаментальна наука в добу глобалізації» (Львів, 20–21 березня 2015 р.), Науковій конференції філософського факультету Львівського національного університету ім. І. Франка «Дні науки – 2015» (Львів, 14–15 травня 2015 р.), «Релігія на шляху подолання конфліктів: жертвовність, поразки, компроміси» (Львів, 15 квітня 2016 р.), Науковій конференції філософського факультету Львівського національного університету ім. І. Франка «Дні науки – 2016» (Львів, 11–12 травня 2016 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Філософія. Людина. Сучасність» (Вінниця, 4–5 квітня 2017 р.), XIX Міжнародній науково-практичній конференції «Релігія та глобальні виклики епохи: історичний досвід, реалії сьогодення, перспективи на майбутнє» (Львів, 28–29 квітня 2017 р.), XXXV Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку» (Переяслав-Хмельницький, 21 вересня 2017 р.), «Віра і розум: зустріч на порозі постсекулярного суспільства» (Харків, 9 листопада 2017 р.), XX Міжнародній науково-практичній конференції: «Культура діалогу та діалог культур: релігійні чинники в умовах пошуку порозуміння» (Львів, 27–28 квітня 2018 р.).

Публікації. Певні аспекти теми дисертації викладено в шести публікаціях у фахових наукових виданнях («Проблеми гуманітарних наук. Філософія», «Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія: Історичне релігієзнавство», «Актуальні проблеми філософії та соціології», «Перспективи»), одне – в іноземному («*VOX PATRUM*»).

Структура й обсяг дисертації. Послідовність викладу матеріалу обумовлена логікою дослідження проблеми, яку визначають мета і завдання дисертаційної роботи. Робота складається зі вступу, шістьох розділів, висновків та бібліографії. Загальний обсяг дисертації – 207 сторінка, з них 190 сторінки – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми дисертаційного дослідження, визначено об'єкт і предмет дослідження, сформульовано мету й наукові завдання роботи, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення роботи.

Перший розділ присвячений аналізу джерельної основи дисертаційного дослідження і ступеню опрацювання проблеми. Виявлено, що досліджувана тема ще не була комплексно вивчена іншими дослідниками. Головним джерелом стали визнані твори Софронія Сахарова, серед яких виділено чотири найважливіші. Це, зокрема, головний його твір – «Бачити Бога так як Він Є», де архимандрит описує

особистий духовний досвід. У ньому розкрито ті внутрішні механізми конструювання структури богословських ідей, про які дізнаємося з інших його книг. Для вивчення проблематики важлива й найвідоміша його книга – «Старець Силуан». Описуючи життя старця, він подає обширне пояснення аскетично-молитовного виміру буття християнського подвижника, що допомагає розуміти контекст формування та існування вчення про богопізнання. Дві інші книги важливі з огляду на хронологію життєвого шляху архимандрита Софронія. Це – «Подвиг богопізнання» та «Духовні бесіди». Перша належить до раннього періоду його творчості, і в ній простежуємо початки головних ідей, котрі стали для нього визначальними. Друга – збірником його проповідей у монастирі, виголошені вже на схилі життя. Її цінність у тому, що саме в цих проповідях архимандрит Софроній говорить про те, що вважав за найголовніше у своєму богослов'ї. Ідеї в ній допомагають дослідникові правильно розставити акценти при вивченні богословської думки Софронія Сахарова.

Також проаналізовані як головні монографії, так і найважливіші статті. Найповніші дослідження, що стосуються богослов'я архимандрита Софронія, – праці Миколи Сахарова «I love therefore I am» та архимандрита Захарії Захару «Христос як шлях нашого життя. Введення в богослов'я старця Софронія (Сахарова)». У першій автор комплексно досліджує такі важливі теми, як шлях богословської формації Софронія Сахарова, принцип особи, кенозис, образ і подоба, обоження, богопокинутість, смирення та пам'ять про смерть. У другій праці акцентує на дослідженні розуміння о. Софронієм проблеми людської особистості у світлі православної антропології. Також потрібно виділити дослідження богословської думки архимандрита Софронія с. Єлени Герасим, яка у праці «Онтологічний вимір Преображення у творах архимандрита Софронія (Сахарова)» вивчає такі теми: особливості формування богословської думки архимандрита, антропологічні передумови преображення, богословські підстави преображення. Авторка комплексно аналізує онтологічний вимір преображення, у контексті якого стає можливим особистий духовний досвід архимандрита.

Виявлено, що попри існування спроб побудови схем богословствування архимандрита Софронія, залишається відкритим питання складності систематизації його вчення. Проблема відсутності чітко-структурованої богословської системи пов'язана із внутрішніми закономірностями цілого життєвого процесу богопізнання в архимандрита. Головна причина цього криється у самій природі духовного досвіду Софронія Сахарова, який більше подібний до течії річки, ніж до незворушного берега.

У другому розділі досліджено головні етапи філософсько-богословських пошуків молодого Сергія Сахарова. Виявлено, що витoki його богословської системи лежать у роках пошуку прийнятної для внутрішніх духовних запитів світоглядної парадигми.

Проаналізовано перший персонально-екзистенційний досвід вічності архимандрита, з її позитивною та негативною сторонами. Позитивна пов'язана зі звичкою до молитви та захоплення малюванням, які налаштували на роздуми про вічність. Малювання для Сергія Сахарова не було простим копіювання видимих

предметів природи, а швидше знярядям проникнення у таємницю краси, яка виявляється у природі. Світ він сприймав як вияв глибокої таємниці. Сприйняття краси інколи доходило до рівня, коли втрачалося сприйняття часу. Негативна сторона вічності жахала та змушувала глибоко роздумувати над сенсом всього, що існує. Подією, яка особливо загострила почуття скінченності всього феноменального буття, був початок Першої світової війни (1914–1918). Сергія Сахарова сильно вражало те, що велика кількість молодих людей із безумною жорстокістю втрачали життя.

Вивчено шлях вирішення Сергієм Сахаровим проблеми співвідношення пантеїстичної безособової містики нехристиянського Сходу та персоналістичного християнського містицизму. Неможливість одночасного захоплення надособовим абсолютom і практикування особистої молитви з усією очевидністю постала перед Сахаровим. Спочатку він спробував відмовитися від особистісної молитви на користь імперсональної містики, проте не зміг переступити через абсурдність людського життя у разі визнання факту існування людської особи як аномалії буття. Він усвідомлював велич особи, відчував її цінність у космічному масштабі. Виявлено, що переломним моментом духовних пошуків став глибоко екзистенційний досвід пережиття заповіді Христа щодо любові Бога та ближнього всіма своїми силами (Лк. 10, 27). Сергій Сахаров зрозумів, що слова Христа про любов Бога всіма своїми силами не описують один із психологічних станів, а вказують на глибоку онтологічну реальність. Це усвідомлення привело до розуміння сутності пізнання, яке він ототожнив зі спілкуванням у бутті, перш за все, в акті любові, яке можливе лише тоді, коли і людина, і Бог є особами. Якщо Бога можна пізнати за допомогою любові, то Божественний абсолют – персональне буття. Збереження цінності особи та можливість особового буттєвого спілкування з Богом у любові зробили можливою інтеграцію всіх внутрішніх прагнень майбутнього архимандрита та стали фундаментом, на якому постало його вчення про богопізнання.

Третій розділ пов'язаний із дослідженням тих святоотцівських джерел, які впливали на формування богословської думки Софронія Сахарова. Внаслідок текстологічного аналізу визначено тексти, які читав Софроній Сахаров. Серед авторів, на яких він часто покликається: Симеон Новий Богослов, Йоан Ліствичник, Ісаак Сирійський, Варсануфій Великий, Григорій Синайський, Макарій Єгипетський, Ігнатій Брянчанінов, Серафим Саровський, Теофан Затворник, Василій Великий, Йоан Златоустий, Діонісій Ареопагіт, Григорій Палама, Йоан Кронштадський, Ісихій Єрусалимський, Максим Ісповідник.

Виявлено, що для архимандрита Софронія серед найважливіших аскетичних письменників за глибиною пережитого досвіду та майстерністю його вираження в письмовій формі були Ісаак Сирійський і Макарій Єгипетський. Архимандрит покликається на Макарія Єгипетського, коли говорить про глибину містичного досвіду, про цінність людської душі, про те, що пристрасті не належать природі душі, а ввійшли в неї внаслідок переступу, про те, що ті, які не перейшли найтяжчих випробувань, нездатні до Царства Небесного.

Доведено, що серед найважливіших для Сахарова ідей Григорія Ніського були ідеї єдиної людської природи й розуміння людини як образу та подоби Бога. Архимандрит покликається на ідею Григорія Ніського про те, що відразу вся повнота людської природи була сотворена Творцем. Під людиною, сотвореною у т. зв. першому створінні, розуміється ціла людська природа як колективна істота, яка зібрана немов би в одному тілі, яке охоплює все людство, усіх окремих людей у всій історії, як їх одночасно бачить Бог, у Якому немає ні минулого, ні майбутнього. Розуміння Софронієм Сахаровим феномена єдиної людини привідкриває завісу над явищем молитви Силуана за всього Адама, за ціле людство. Факт існування однієї людської природи, яка в певний момент була створена Богом, робить можливим те, що кожний за змістом свого життя може уподібнитися першій людині – стати Адамом. Важливість для богословської антропології інтерпретації С. Сахаровим розуміння богообразності й богоподібності людини підтверджується тим, що він часто говорив про образ та подобу Бога у промовах останніх років земного життя. Архимандрит у поясненні поняття образу й подоби Бога покликається на твір Григорія Ніського «Про устрій людини». Останній вбачав подібність людини з Богом не тільки у статичних ознаках людини, а й у можливості безгрішного досконалого життя, яке є наслідуванням Бога. Архимандрит наголошує, що саме ідея повної, а не часткової богоподібності, – підвалина християнської антропології. У розумінні Софронія Сахарова «образ та подоба» охоплює цілу людину у всій її цілісності, при чому «образ буття» – найбільш відповідне тлумачення цього поняття, оскільки обіймає усю людину.

Виявлено вплив Йоана Ліствичника – його «Ліствицю» Софроній Сахаров називає одним із найгеніальніших аскетичних творів. Він посилається на цього автора, коли говорить про три відречення від світу, цінність людської душі, плоди пам'яті про смерть. Оскільки тема «стояння на межі відчаю» займає важливе місце в духовному житті як в архимандрита, так і Силуана, то потрібно особливо виділити його покликання на розділ «Ліствиці», де описана темниця, у якій перебували каянники. Він згадує про це, коли говорить про «стояння на межі відчаю» від усвідомлення гріховності та відходу від Господа.

Доведено близькість богословських ідей Максима Ісповідника для Софронія Сахарова. Архимандрит наголошує на надзвичайно гострому інтелекті та гострій інтуїції Максима Ісповідника. Щоби виразити стан людини, яка відійшла від дочасного й повністю вже живе вічним життям, архимандрит покликається на слова Максима Ісповідника щодо постаті Мелхиседека, який був без батька, без матері, без родоводу, що не мав ні початку днів, ні кінця життя. Для архимандрита дуже важливе твердження Максима Ісповідника про те, що людина стає по благодаті тим, чим Бог є по природі. У питанні розуміння абсолютної досконалості, вибираючи між ідеєю безмежного сходження та ідеєю закінчення руху по драбині досконалості в момент досягнення кінцевого пункту такого руху, архимандрит слідом за Максимом Ісповідником схиляється до останнього варіанту. Подібне й бачення Церкви. У Максима Ісповідника богоподібність Церкви виявляється в тому, що вона незлитно об'єднує в собі різних своїх членів і є об'єднувальною силою для віруючих, як Бог – для всього творіння. Софроній Сахаров наголошує на антиномічності Церкви, що

виявляється в одночасному поєднанні подібності й відмінності. Як у Божому бутті є особа, сутність та дія, так і в Церкві – особи, природа й дії. І як кожна іпостась у Святій Тройці носить усю повноту Божого буття, так кожна людська іпостась при досягненні реалізації буде носієм повноти боголюдського буття.

Виявлено, що містичний досвід архимандрита подібний до досвіду Симеона Нового Богослова, особливо це стосується досвідчення Божественного світла. Архимандрит посилається на Симеона Нового Богослова у випадках, коли наголошує на важливості чистоти ума для справжнього богослов'я; коли пише про поділ молитви на види, запропонований Симеоном; коли аналізує поняття «душевного» та «духовного», то зазначає, що Симеон називає духовним того, кого водить Святий Дух. Найважливішою ідеєю, яка належить Серафиму Саровському і мала велике значення для архимандрита Софронія, була ідея про осягнення благодаті Святого Духа.

Доведено особливу роль постаті старця Силуана, який, будучи живим прикладом практичної реалізації християнських чеснот, найбільше впливав на архимандрита Софронія. Вплив Силуана простежується на богословське розуміння архимандритом поняття особи, наголошенні пневматологічного виміру, формування одного з внутрішніх критеріїв правдивості містичного досвіду – любові до ворогів, феномена Христоподібного смирення, потреби молитви за цілий світ.

У четвертому розділі досліджено слова Господа до Силуана про те, щоби «тримати ум в аді й не падати у відчай». Саме вони стали головною причиною духовного зближення Софронія Сахарова та Силуана, що стало причиною їх вивчення у межах теми дисертації. Архимандрит говорить про те, що Силуанові було дано щось винятково грандіозне. Він переконаний, що це екзистенційне пережиття – одне з найглибших, які, за словами Ісаака Сирійського, даються лише одному з поколінь і ніхто не спроможний збагнути цей стан та його онтологічне значення без досвіду, даного людині самим Богом. Щобільше, історія Землі не знає вищого подвигу, ніж той, який запропонував йому Господь. Унаслідок аналізу виявлено, що Слова Христа про тримання ума в аді без втрати надії показали шлях, яким можна наблизитися до пізаної раніше Божої покори. Свідомість цієї покори була передана йому раніше при явлінні живого Христа на вечірній службі. Архимандрит Софроній розвиває вчення про два види покори. Якщо перший людина може культивувати своїми силами, то другий – винятково дар Божий і має зовсім інший онтологічний статус. Саме останній відіграє основну роль у тому, щоби подолати гордість та не падати у відчай, адже онтологічний статус Божої покори надає владу й можливість для подолання найбільшої людської пристрасті – допомагає смиритись, адже гордість стоїть на перешкоді особового пізнання Бога в любові.

У контексті дослідження теми піднято питання про певне протистояння в інтерпретації акцентів поради «тримати ум в аді і не падати у відчай». Якщо з однієї сторони наголошується на важливості тримання ума в аді, перестерігаючи перед передчасним бажанням високих молитовних станів, то з іншої, Софроній Сахаров акцентує увагу на – «не падати у відчай», зазначаючи, що Силуан і так тримав ум в аді. Вирішення цього протистояння здійснюється в межах концепції існування

різних типів східнохристиянської духовності. Якщо для першого типу притаманний наголос на виправленні й очищенні гріховних нахилів особи, яке здійснюється через набування страху Божого, виконання Заповідей Божих, які стосуються різноманітних заборон тощо, то у другому увага зосереджена на вдосконаленні всього того доброго, що є в людині, – набування християнської любові, надії на Боже милосердя. Ці два типи духовності потрібно розглядати не антагоністично, а як взаємодоповнювальні.

У п'ятому розділі розглянуто роль головних учасників особового процесу богопізнання – Бога й людини. Досліджено місце кожної з осіб Пресвятої Тройці у боголюдській динаміці взаємин в інтерпретації архимандрита. Доведено, що духовне життя Софронія Сахарова тісно пов'язане з особовим виміром Пресвятої Тройці – він не просто звертався до Бога, але його увага була спрямована до конкретних осіб Пресвятої Тройці. Архимандрит вважав, що догмати про Святу Тройцю та Воплочення Бога Слова – найважливіші для віри. Він виділяв Символ віри Атанасія Александрійського як один із найдосконаліших виражень вчення про Пресвяту Тройцю. Християнський догмат про три Божі особи став для Софронія Сахарова наче матрицею сприйняття структури богопізнання. Це пізнання стає можливим лише внаслідок існування своєрідної логіки християнського буття, де Троїчний Бог стає доступним для пізнання завдяки енергії-благодаті. Для Сахарова сильне екзистенційне значення мало те, що таїнство Пресвятої Тройці – не абстракція, а буттєва реальність. Доказано, що наголошення на важливості екзистенційності, яка виникає у процесі зустрічі людини і Бога, – фундаментальна ознака богопізнання в архимандрита Софронія. Софроній Сахаров виділяє систему антиномій троїчного богослов'я: між особою-іпостассю та сутністю, які абсолютно ідентичні й одночасно зовсім відмінні; між особами Пресвятої Тройці, де між іпостасями присутня досконала ідентичність, яка не порушує неповторності; між сутністю та енергією, де сутність непізнавана для творіння, проте завдяки енергії Бог стає доступним для пізнання. Архимандрит вживає термін «над-сутнісний» (ὐπερουσιότης) наголошуючи на абсолютній трансцендентності сутності Бога. Саме завдяки енергії Божества є можливим буттєво пізнати Бога. Цю енергію Софроній Сахаров називає благодаттю. Внаслідок її тісного поєднання з людською сотвореною природою вона все одно залишається незмішаною – несотворене не стає сотвореним, або сотворене – несотвореним. Доведено, що в архимандрита Софронія наголос на існуванні антиномій не приводить до ідеалізації апофатичного шляху пізнання. Софроній Сахаров бачить небезпеку цього шляху – ставити непізнаваність Бога на найвищу сходинку, ставити знання «мороку незнання» вище над досвідом «нетварного Світла». Він наголошує, що таке знання є швидше інтелектуальне та філософське, а ніж знання, яке осягають завдяки благодаті.

Досліджено христологічний вимір богопізнання, який для Софронія Сахарова був пріоритетним. Власний духовний, молитовний та аскетичний досвід, роздуми над Святим Писанням, зустріч зі Силуаном привели до переконання про можливість вирішення проблеми богопізнання лише через Христа. Для архимандрита Христос – найвища цінність. Буття-екзистенція християнина закорінена в особі Ісуса Христа, Який є мірою всіх речей. Першим кроком слідування за Христом стає віра в Його

божество, заради якої на людину сходить любов Святого Духа. Віра відновлює щось дуже глибоке в людині, приводить до народження духовної мужності, дає їй таку гостроту духовного взору, що робить можливим розгледіти масштаби гріховності людського ества.

Виявлено, що архимандрит Софроній розвиває вчення про свідомість Христа. Саме богоподібний спосіб мислення на зразок Христа стає містком глибоко екзистенційного пізнання Бога. Уподібнення до Христа – це не лише шлях, а й вершина людської досконалості. Пізнання Христа відкриває також розуміння Христового внутрішньоекзистенційного виміру, який тісно пов'язаний із Його відносинами з Отцем і Святим Духом. Свідомість християнина повинна уподібнюватися до Гетсиманської свідомості Христа. Така свідомість пов'язана з явищем кенозису, який став визначальною категорією усього богослов'я архимандрита. Було досліджене розуміння Софронієм Сахаровим феномена кенозису та його місце у процесі пізнання Бога. Визначено, що саме через Сергія Булгакова майбутній архимандрит Софроній ознайомився з кенотичними ідеями у християнстві, які згодом розвинув, інтегрувавши у своє аскетичне богослов'я. Софроній Сахаров наголошує, що Христос перевернув піраміду людського буття ставши внизу вершини, і всі, хто йдуть за Ним, занурюються у цю глибочінь, переживаючи подібні випробування відкинутістю та умаленням. Хто хоче бути першим, повинен стати останнім, тому що найостаннішим є Христос. У такому стані умалення послідовник Христа матиме й радість від свідомості близькості Бога. Така радість пов'язана як з онтологічним виміром Царства Божого, так і з внутрішньоекзистенційним виміром Христового світу, співучасником якого стає той, хто пішов за Ним. У метакозмичному вимірі слідування за Христом особиста свідомість розширюється до свідомості все-людини, яка у любові починає бачити не лише своє обмежене особисте буття, а й буття інших. Архимандрит Софроній переконаний, що екзистенційне розуміння кенотичної любові Христа, її співпереживання – головний та єдиний шлях до обоження.

Доведено, що попри розуміння важливої ролі Христа для внутрішньоекзистенційного виміру людини, в архимандрита сильно розвинуте розуміння принципу монархії Отця. Також ідея про пізнання Святим Духом, яка проходить червоною лінією крізь богомислення Силуана, займає важливе місце в богослов'ї Софронія Сахарова. Адже, за словами Силуана, скільки б людина не вчилася, все одно для неї неможливо пізнати Господа, якщо вона не житиме за Його заповідям, тому що Господь пізнається не наукою, а Святим Духом. Саме Святий Дух – головний учитель у пізнанні Бога. Коли Він торкається серця людини, то розкриває його до безмежності й відкриває те, що неможливо людині помислити. Софроній Сахаров наголошує, на існуванні здібності, за допомогою якої людина дізнається про доторкання до неї Духа, саме вона стане зв'язковою ланкою у розумінні архимандрита таїнства богопізнання. Доведено, що любов як дар Святого Духа має визначальне значення для його розуміння проблеми богопізнання, адже Софроній Сахаров наголошує на буттєвому поєднанні з Богом любові, яке передбачає гармонійне поєднання двох воель – Бога та людини, що здійснюється у стані любові.

Виокремлено антропологічну проблематику, виявлено що архимандрит Софроній використовує латинський термін персони (persona), який відповідає патристичному – іпостась (ὁρὸστῶσις). Персона – це таємниця, яку можна пізнати лише екзистенційно-інтуїтивним досвідом, а не за допомогою логічно-розумових конструкцій. Софроній Сахаров вважає виникнення принципу персони найвизначнішою подією у сотворенні світу. Існує відмінність між термінами персони та індивідуума – їх значення діаметрально протилежні. Поняття індивідуума пов'язане з обмеженістю, і таке розуміння особовості як індивідуальності властиве для феномена відкидання персональності як обмежувального принципу в божественному абсолюті в парадигмі нехристиянського містицизму Сходу, яка певний час захоплювала Сергія Сахарова. Якщо індивідуум характеризується наявністю егоїзму з усіма його пристрастями, то для персони дано здатність наслідувати Божественний спосіб буття. Вона, будучи єдиною і неповторною, покликана обійняти в полум'ї Христової любові все творіння, а собор персон – світло для світу та сіль землі. Аналізуючи процес формування концепції персони в Сахарова, зроблено висновок, що цінність іпостасного начала була відкрита спочатку щодо Триіпостасного Бога і лише опісля перенесена на людину як образ та подобу Тройці. Ісус Христос – вочлочена правда про людську іпостасність, зразок й ідеал для трансцендентування людської особистості. Розкрито розуміння Софронієм Сахаровим ідеалу буття людських іпостасей. Доказано, що вершина справжнього іпостасного буття людини – це буття людських іпостасей у любові в єдиній людській природі за образом буття Божих іпостасей у Божій природі. Людина покликана воіпостазувати цілу людську природу з усіма її властивостями.

Шостий розділ присвячений безпосередньому розгляду головного питання дисертаційного дослідження – вченню про богопізнання. У результаті аналізу творів Софронія Сахарова визначено, що проблема богопізнання займає центральне місце його духовного шляху та богословлення. Найважливіший критерій якості життя полягає саме в мірі пізнання передовсім «Першої та Останньої Істини». Опосередковано про важливість богопізнання для архимандрита свідчить і назва його головного твору – «Бачити Бога так, як Він є». Досліджуючи вчення Сахарова про богопізнання, виділено три важливі елементи цього процесу: 1) ініціатива у процесі богопізнання походить від Бога; 2) духовно-аскетичне життя – відповідь людини на Божу ініціативу; 3) переосмислення здобутого багаторічного досвіду боголюдського діалогу та формування кінцевої світоглядної системи.

У дисертаційному дослідженні проаналізовано інтерпретацію о. Софронієм загальнолюдського й філософсько-богословського фундаменту богопізнання. Доказано існування вертикальної та горизонтальної площини цієї інтерпретації. Перша пов'язана з феноменом богоявлення людині в історичному зрізі, а друга – з явищем акумуляції загальноцерковного буттєвого досвіду пізнання Бога-Тройці, який не є наслідком психологічного стану чи філософського роздумування, а реальною зустріччю із фактом буття іпостасей Бога, незалежним від нашої свідомості.

Аналізуючи історичну канву богослов'я богоявлення і його значення для богопізнання, доведено тяглість цього процесу з поступовою зміною міри та якості

динаміки пізнання Бога. У гносеологічній складовій цього тривалого історичного процесу виділено чотири головні елементи: 1) від початку людина у своєму пошуку знання Бога все більше усвідомлювала існування вищої істоти і лише з часом людський дух відкривав усе нові й нові Його атрибути; 2) пізнання Бога у старозавітній парадигмі не виходило за межі одноіпостасного Бога, і хоча там наявні згадки про Слово й Дух Божий, проте ці поняття означають радше Божественні енергії, а не іпостасі Тройці; 3) перехід на якісно інший рівень розуміння того, ким Бог є, пов'язаний із богоявленням Мойсеєм (на цьому архимандрит особливо наголошує, оскільки на горі Синай людству вперше Бог відкривався як особа, яка вічно існує); 4) незбагненна глибина можливостей щодо богопізнання відкривається лише з настанням періоду Нового Завіту; 5) прихід Христа, Боговоплочення, не просто об'явив тайну Пресвятої Тройці, а й уможливив повноцінні персонально-буттєві відносини людини з Богом, які були неможливими у старозавітню епоху.

У ході дослідження спостережено, що визначальний момент у вченні Сахарова про богопізнання – це персональна відкритість до реальності того незбагненого Божественного буття, яке постає перед свідомістю, якою б реальність не була. Онтологічна сутність людини уможливорює інтуїтивне сприйняття факту зустрічі з Богом. Наслідок цієї зустрічі – подія, яка відрізняється від будь-якого емпіричного досвіду. Софроній Сахаров наголошує, що зустріч і боголюдський діалог супроводжуються сильним внутрішнім переконанням у правдивості досвіду та перевершують межі можливостей людської уяви. Для верифікації факту богопізнання і досвіду його пережиття потрібні зовнішні критерії, серед яких о. Софроній виділяє: 1) Святе Письмо; 2) аскетичні писання святих; 3) жива людина – свідок подібного досвіду.

Виявлено, що для архимандрита одним із найважливіших виявів Божої ініціативи було Боже слово. Доведено, що з Божим словом безпосередньо та живо пов'язаний важливий для Сахарова феномен віри. Для нього вона – перший крок на шляху до богопізнання. Щобільше, для о. Софронія будь-яке пізнання починається з віри і потім перевіряється досвідом. У процесі аналізу бачимо, що віра – одночасно і сила-енергія, яка сходить від Бога, й інтуїція людського духу, що виходить за межі дискурсивного роздумування. Вона може загорітися у серці без попереднього логічного роздумування, є даром Святого Духа і її можна втратити внаслідок гріховного життя. Архимандрит Софроній особливо наголошує на вірі як дарі Святого Духа, який можна втратити через співучасть у гріху.

Розглянуто аскетичний шлях до богопізнання, як відповідь людини на Боже запрошення до спілкування. І доведено, що Софроній Сахаров визнавав практичне християнське життя необхідною передумовою богопізнання. Зберігання заповідей веде до здобуття інтуїції, яка дає змогу пізнання Бога. Архимандрит наголошує, що вихідний момент аскетичного шляху – намагання трансформації людського духа відповідно до тієї реальності, яку він хоче сприйняти. Сутність аскетичного шляху полягає в оберіганні серця за допомогою внутрішньої уваги ума від будь-якого стороннього помислу, щоби, залишаючись неушкодженим від ворожого навіювання, досягнути перебування перед Богом у чистій молитві. Практична реалізація правильної молитви опирається на теоретичне вчення Софронія Сахарова про

чотири види уяви та три способи молитви. Він розглядає три способи молитви у співвідношенні до трьох етапів розвитку духу людини, які визначаються рухом ума назовні, поверненням до самого себе і через внутрішню людину рухом до Бога. Причому в першому типі домінує уява, у другому – роздумування, а у третьому – споглядання.

Особлива увага була звернута на дослідження розуміння Софронієм Сахаровим Ісусової молитви. Було наголошено, що вона була головною частиною його молитви протягом дня. У його монастирі нею молилися зранку замість утрени та ввечері замість вечірнього богослужіння. Догматичною основою цієї молитви архимандрит вважав слова Христа про те, що все, щоб не попросили в Його ім'я, буде отримано в Отця. Виявлено існування прогресу у практиці Ісусової молитви, який характеризується п'ятьма етапами: 1) усна – вимовляється устами із зосередженням уваги на молитві; 2) умна – промовляється лише за допомогою ума; 3) умово-сердечна – після поєднання ума зі серцем, ум із середини серця промовляє молитву; 4) самодвижна – сама промовляється всередині серця, притягуючи туди ум; на цьому етапі, молитва стає немов другою природою, природньою реакцією на будь-яке явище чи в духовній сфері: світло або темряву, явління святих Ангелів чи демонічних сил; чи у звичайному щоденному житті, зустрічаючи радість і смуток, або будь-які обставини життя; 5) благодатна – найвища, на якій стає можливим богопізнання, подібна до дії ніжного полум'я всередині, супроводжується пережиттям Божої любові, може супроводжуватися духовними спогляданнями, зокрема видіннями Божого світла.

Виявлено, що спосіб сприйняття Бога в духовно-богословському досвіді Софронія Сахарова пов'язаний із феноменом, який можна назвати «теологічно-трансцендентним поворотом у пізнанні». Суть його полягає в тому, що головна роль у побудові реальності пізнання Бога відводиться категоріям, які відкриває сам Бог. Не людина форматує реальність згідно зі своїми розумовими категоріями й уявленнями, а навпаки – спочатку вона одержує ці категорії від Бога, і лише тоді, керуючись ними, долучається до процесу богопізнання.

Проаналізовано підхід Сахарова до питання співвідношення містичного досвіду Божественного світла із зовнішньо подібними до нього феноменами. Доведено, що, маючи глибинний досвід богопізнання, архимандрит Софроній зміг дати аскетично правильну оцінку феноменам, які неможливо оцінити, не маючи такого. Він класифікує кілька видів досвіду світла, подібних до видіння Божественного, зокрема світло мистецького натхнення, світло наукового пізнання, світло філософського споглядання, природне світло людського розуму та особливий вид світла, пов'язаний із духами неприязні. Останній виявляється внаслідок того, що в результаті гріхопадіння богоподібний ум людини, хворий на гордість і фантазування, стає піддатливим на ворожі навіювання противних для людини сил. Натомість архимандрит Софроній подає головні ознаки правдивого Божого світла: 1) глибоке персональне пережиття присутності Божої благодаті; 2) любов до ворогів; 3) віра в божество Ісуса Христа. У дослідженні окремо наголошено на переосмисленні й інтерпретації Сахаровим імперсональної містики нехристиянського Сходу. Доведено, що практикування такої аскетички приводить до

переконання в існування автономного божественного начала в людині, що веде до тенденції самообоження, яке для християнського світогляду ознака падіння, а не досконалості.

Був проаналізований спосіб вирішення Софронієм Сахаровим проблеми співвідношення віри й розуму. Отець Софроній важливе значення надавав академічному богослов'ю, наголошуючи, що замало мати лише плоди молитовного подвигу без інтелектуального осмислення цього містичного досвіду. Для Сахарова віра й розум лише разом відкривають повноцінний шлях до богопізнання. Продовження цього підходу – наголошення на важливості феномена, який архимандрит називає «догматичною свідомістю». Її формування здійснюється упродовж довгих років важкої духовної праці та довершується лише після десятиліть інтенсивного аскетичного подвигу.

Аналізуючи феномен вершини богопізнання, виявлено, що на переконання Софронія Сахарова довгі роки праведного християнського життя приводять до того, що подвижник стає людиною однієї ідеї. Так ідея смирення та життя в любові у преподобного Силуана приводить до подолання меж буденного людського буття, а вже його учень о. Софроній наголошує на ідеї вогню Гетсиманської молитви як співстраждання всьому сотвореному світу. Християнин стає носієм усього людства: і того, що вже було, і того, що ще буде, у любові через Христа, обіймаючи Його.

ВИСНОВКИ

Вирішення проблеми богопізнання Софроній Сахаров здійснює в контексті християнського персоналістичного екзистенціалізму. Головні ідеї його підходу такі:

1) підступ до богопізнання неможливий без екзистенційної відкритості до реальності, яка постає перед свідомістю, якою би та не була;

2) правильне сприйняття богопізнання передбачає свідомість важливості онтологічного виміру того, що відбувається під час пізнання Бога. Пережиття під час богопізнання – це не психологічні емоції, а частина онтологічної Божої реальності, яка дотикає людину, трансформуючи її.

3) поза вірою у божество Христа неможливе правдиве пізнання Бога;

4) богопізнання завжди пов'язане з кенозисом, де людина уподібнюється до Христового страждання й умалення. Зовнішні та внутрішні обставини повстають проти неї. У терпінні послідовник Христа поступово стає здатним осягнути Його свідомість – аж до Гетсиманської молитви в любові за цілий світ.

5) пізнання Бога відбувається в межах категорій, які відкриває сам Бог. Людина лише після осягнення їх в інтуїтивному досвіді може брати участь у богопізнанні. Тому о. Софроній завжди наголошує на важливості етико-практичної площини християнського життя, бо лише праведна людина здатна вмістити Божественні категорії богопізнання;

6) динамічна реальність пізнання Бога позбавлена суб'єктивно-об'єктивних відносин. Богопізнання – це одночасно богоспілкуванням Божих Осіб та особи людини в любові настільки, що спонукає Софронія Сахарова говорити про спільність буття Бога й людини;

7) внутрішні ознаки правдивого пізнання Бога – виняткова внутрішня самоочевидність правдивості переживаного досвіду, глибоке пережиття присутності Божої благодаті, любов до ворогів і віра в божество Ісуса Христа.

8) зовнішні критерії, за допомогою яких верифікується досвід пізнання Бога, – Святе Письмо, аскетичні писання святих і жива людина, яка мала подібний досвід;

9) результат справжнього богопізнання – формування живої догматичної свідомості, яка комплексно інтегрує досвід віри й розуму і звершується лише після десятиліть боговгодного життя.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в українських фахових виданнях

1. Сидорак. А.М. Проблема стоїчного розуміння "життя згідно з природою" та його вплив на антропологічну проблематику Євагрія Понтійського / А. Сидорак // Проблеми гуманітарних наук. Філософія. – 2013. – Вип. 31. – С. 173–186.

2. Сидорак А. М. Ключові моменти світоглядної трансформації від ідеалів безособового абсолюту до усвідомлення цінності особистісного буття в творах архимандрита Софронія Сахарова / А. М. Сидорак // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Історичне релігієзнавство. – 2015.– № 12. – С. 119–130.

3. Сидорак А. М. Христологічний вимір богопізнання в богослов'ї Софронія Сахарова / А. М. Сидорак // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2017. – № 19. – С. 103–107.

4. Сидорак А. М. Роль віри та розуму у вченні Софронія Сахарова про богопізнання / А. М. Сидорак // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2017. – № 21. – С. 100–102.

5. Сидорак А. М. Екзистенційно-аскетичний вимір духовного досвіду преподобного Силуана Афонського / А. М. Сидорак // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2017. – № 22. – С. 132–135.

6. Сидорак. А. М. Проблема богопізнання згідно вчення Софронія Сахарова / А. М. Сидорак // Перспективи. Соціально-політичний журнал. – 2020.– № 4. – С. 131–139.

Стаття в зарубіжному періодичному науковому виданні:

7. Сидорак А. М. Вплив святоотцівської спадщини і святих православної Церкви на формування богословської думки архимандрита Софронія Сахарова / А. М. Сидорак // Vox patrum. – № 37 (2017), t. 67. – С. 573–597.

Статті в інших наукових збірниках

8. Сидорак А. М. Християнський персоналізм у розумінні архимандрита Софронія Сахарова як дороговказ для напрямку руху в контексті духовної ситуації сучасної України / А. М. Сидорак // Всеукраїнська науково-практична конференція «Філософія. Людина. Сучасність». – Вінниця. – 2017. – С. 199–202.

9. Сидорак А. М. Деякі штрихи до особливостей формування архимандрита Софронія Сахарова як мислителя та аскетичного письменника / А. М. Сидорак // Тези Студентської наукової конференції філософського факультету «Дні науки 2015». – Львів. – 2015. – С. 27–30.

10. Сидорак А. М. Шляхи подолання конфлікту – християнський контекст (згідно ідей архимандрита Софронія Сахарова). / А. М. Сидорак // Конференція – «Релігія на шляху подолання конфліктів: жертвність, поразки, компроміси». – Львів. – 2016. – С. 123–125.

11. Сидорак А. М. Архимандрит Софроній Сахаров та феномен вічності – відображений у людській свідомості, та переживаний людською особистістю. / А. М. Сидорак // Тези Студентської наукової конференції філософського факультету «Дні науки 2015». – Львів. – 2016. – С. 9–12.

12. Сидорак А. М. Розуміння богопізнання архимандритом Софронієм Сахаровим. / А. М. Сидорак // XXXV Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція: «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку». – Переяслав-Хмельницький. – 2017. – С. 193–195.

АНОТАЦІЯ

Сидорак А. М. Проблема богопізнання в богословській спадщині архимандрита Софронія Сахарова. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2021.

Вперше в українській богословській думці автор здійснив комплексний аналіз філософських, духовно-аскетичних та богословських аспектів учення про богопізнання Софронія Сахарова. Проаналізовано онтологічний вимір троїчного богомислення о. Софронія і доведено, що христологічний аспект вчення про богопізнання – це основа його богословського персоналізму. У процесі дослідження здійснено паралельний аналіз тріадологічної й антропологічної тайни іпостасі-персони, де динаміка переходу від індивідуальності до іпостасності – визначальний критерій богопізнання у богомисленні Софронія Сахарова. Виявлено, що відкриття тайни людської персональності можливе лише в єдності з пізнанням Божественної іпостасності. У дисертаційному дослідженні розкрито основні елементи онтологічної динаміки шляху богопізнання: трансцендентність джерела покликання, історичність цього процесу, віра, кенозис, значення внутрішнього духовного праксису та переосмислення містичного досвіду, повнота якого немислима, як без екзистенційного пережиття, так і його інтелектуального осмислення. Особливу увагу в дослідженні звернено на оригінальні поняття, які архимандрит Софроній вводить до богословського дискурсу, а саме: «богословський переворот в пізнанні», «догматична свідомість» та стан «людини однієї ідеї». У загальному висновку роботи автор окреслив модель богомислення архимандрита як християнський персоналістичний екзистенціалізм та виокремив головні ідеї, які формують його вчення про богопізнання.

Ключові слова: Софроній Сахаров, богопізнання, містицизм, християнство, персоналізм, екзистенціалізм.

АННОТАЦИЯ

Сидорак А. М. Проблема богопознания в богословском наследии архимандрита Софрония Сахарова. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.14 – богословие. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова Министерства образования и науки Украины. – Киев, 2021.

Впервые в украинской богословской мысли автор осуществил комплексный анализ философских, духовно-аскетических и богословских аспектов учения о богопознании Софрония Сахарова. Было проанализировано онтологическое измерение троичного богомыслия о. Софрония, и доказано, что христологический аспект учения о богопознании является основой его богословского персонализма. В процессе исследования был осуществлен параллельный анализ триадологического и антропологического таинств ипостаси-персоны где динамика перехода от индивидуальности к ипостасности является определяющим критерием богопознания в богомыслии Софрония Сахарова. Было обнаружено, что открытие тайны человеческой персональности возможно только в единстве с познанием Божественной ипостасности. Были раскрыты основополагающие элементы онтологической динамики пути богопознания: трансцендентность источника призвания, историчность данного процесса, вера, кенозис, значение внутреннего духовного праксиса и переосмысления мистического опыта, полнота которого не мыслима, как без экзистенциального переживания, так и без его интеллектуального осмысления. Особое исследовательское внимание было обращено на оригинальные понятия, которые архимандрит Софроний вводит в богословский дискурс, а именно: «богословский переворот в познании», «догматическое сознание» и состояние «человека одной идеи». В общем заключении работы, автор определил модель богомыслия архимандрита как христианский персоналистический экзистенциализм, и выделил главные идеи, которые формируют его учение о богопознании.

Ключевые слова: Софроний Сахаров, богопознание, мистицизм, христианство, персонализм, экзистенциализм.

SUMMARY

Sydorak A.M. The problem of knowledge of God in the theological heritage of Archimandrite Sophrony Sakharov. – Manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate of Philosophical Sciences, specialty 09.00.14 – Theology. – National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov of the Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2021.

For the first time in Ukrainian theological thought, the author made a comprehensive analysis of the philosophical, spiritual, ascetic, and theological aspects of the doctrine of the knowledge of God by Sophrony Sakharov. The ontological dimension of the Trinitarian theology of Fr. Sophrony is analyzed. The Christological aspect of the doctrine

of the knowledge of God is the basis of his theological personalism. In the course of the research, a parallel analysis of the thriadological and anthropological mystery of the hypostasis-person was carried out, where the dynamics of the transition from individuality to hypostasis is the determining criterion of God-knowledge in the theology of Sophrony Sakharov. It is revealed that the discovery of the mystery of human personality is possible only in unity with the knowledge of the Divine hypostasis. The author reveals the basic elements of the ontological dynamics of the path of knowledge of God: the transcendence of the source of vocation, the historicity of this process, faith, kenosis, the importance of inner spiritual practice and rethinking mystical experience, the fullness of which is inconceivable without existential experience and its intellectual. Particular attention in the study is paid to the original concepts that Archimandrite Sophronius introduces into theological discourse, namely: «theological revolution in cognition», «dogmatic consciousness» and the state of «man of one idea». In the general conclusion of the dissertation, the author outlined the model of the theology of the Archimandrite as Christian personalistic existentialism and singled out the main ideas that shape his doctrine of the knowledge of God.

Keywords: Sophrony Sakharov, knowledge of God, mysticism, Christianity, personalism, existentialism.